

Marisa Kuusisto

Rajamaita ja rajatiloja. Katsaus Muhoksen teloituspaikkoihin

Artikkelissa käsitellään pohjoispohjanmaalaisia teloituspaikkoja osana suomalaista teloituspaikkahistoriaa ja paikallista kuolemankulttuuria. Tutkimus keskittyy erityisesti paikan valintaan ja sen merkitykseen yhteisölle. Esitelen kaksi nykyisen Muhoksen alueelta tunnettua teloituspaikkaa: Rovastinsaaren (entinen Pukkisaari) ja Teerikankaan (entinen Teilikangas). Näitä paikkoja alleviivasi liminaalisuus ja ne olivat tärkeässä roolissa teloituksista seuranneen ”pahan” kuoleman hallinnassa.

Gränsplatser och gränstillstånd. En granskning av Muhos avrättningsplatser

I artikeln diskuteras avrättningsplatser i Norra Österbotten, och deras betydelse i Finlands avrättningsplatshistoria samt dödkultur. Studien fokuserar särskilt på valet av plats, och platsens betydelse för samhället. Jag presenterar två avrättningsplatser belägna inom nutida Muhos: Rovastinsaari (tidigare Pukkisaari) och Teerikangas (tidigare Teilikangas). Dessa platser präglades av liminalitet, och de spelade en viktig roll i hanterandet av den ”onda” döden som följde en avrättning.

Johdanto

”Murtuma murtumasta, silmä silmästä, hammas hampaasta. Hän itse saakoon saman vamman, jonka hän toiselle aiheutti.” (3 Moos. 24:20)

Yllä mainittu klassinen *Raamatun* siteeraus johdattaa lukijan tämän artikkelin lähtökohtiin. Artikkelissa tarkastelen teloituspaikkoja osana suomalaisyhteisön elämää vuosisatoina 1700–1800, erityisesti paikan valinnan ja merkityksen näkökulmasta. Keskitän havaintoni kahteen erilliseen, nykyisen Muhoksen kunnan alueella sijainneeseen teloituspaikkaan, Pukkisaaren ja Teilikankaaseen, jotka tunnetaan nykyään nimillä Rovastinsaari ja Teerikangas. Niillä teloitettiin yhteensä viisi kuolemaantuo- mittua vuosien 1758–1802 välisenä aikana (KA Oulu: Oulun ja Hailuodon välikäräjät 1757–1758; Kelola-Mäkeläinen & Laurila 2014: 6).

Artikkelissa on maisema-arkeologinen näkökulma, joka perustuu ajatukselle, että luonnonmaisemaa voidaan analysoida tutkien historiallisia lähteitä ja näin ollen voidaan saavuttaa laajempi ymmärrys menneestä (Greene & Moore 2010: 82). Artikkelin tarkoitus on historiallisia lähteitä ja maisemaa hyödyntäen käsitellä Muhoksen teloituspaikkojen liminaalista luonnetta ja liittää ne ”pahan kuoleman” käsitteeseen.

Teloituspaikat, liminaalisuus ja paha kuolema

Arkeologiassa liminaalisuus voidaan jakaa kolmeen, osittain päällekkäiseen merkitykseen: fyysinen liminaalisuus, jossa paikka tai toiminta on

sijoittunut pois keskuksesta esimerkiksi paikan ääriajoille. Sosiaalisessa liminaalisuudessa on puolestaan kyse esimerkiksi alakulttuureista, jotka ovat erottuneet valtaväestöstä. Kolmas liminaalisuuden merkitys on kulttuurinen. Siitä on kyse, kun puhutaan esimerkiksi siirtymäriiteistä kuten kuolemasta tai syntymästä. Kulttuuriseen liminaalisuuteen kuuluu usein kolmijako eri vaiheisiin: irrottautumiseen, liminaalisuuteen ja takaisin liittämiseen (Darvill 2021).

Kulttuurista liminaalisuutta, siirtymäriittejä ja sen kolmijakoa antropologiassa on käsitelty erityisesti Arnold Van Gennepin teoksessa *The rites of passage* (1960). Liminaalisuuden käsitteen nimesi ja jalosti eteenpäin Van Gennepin ideoiden pohjalta antropologi Victor Turner. Turnerin teoriassa liminaalisuus merkitsi yhteisöllistä välitilaa, jossa rituaalien rakenne oli pyhän kaaoksen, toisin sanoen, rajattomuuden tilassa. Tässä tilassa eivät enää päteneet normisäännöt ja -käyttäytymismallit. Veikko Anttosen mukaan Turnerin näkemys liminaalisuudesta saa puolestaan yhtäläisyyksiä ”pyhä”-termiin, johon liittyy muun muassa käsitys erityisistä ihmisistä, eläimistä ja paikoista, kuten rajoista, merkkipaikoista, risteys- ja ylityskohdista (Anttonen 2010: 126–127).

Uskontotieteessä liminaali määritelläänkin niin ikään antropologiseksi käsitteeksi, jossa painotetaan välitilan tärkeää merkitystä siirtymäriitissä: liminaalinen vaihe on siirtymäriitissä se, jossa henkilö on vanhan ja uuden välissä (Tieteen termipankki 4.4.2023: Uskontotiede:liminaali). Arkeologiassa liminaalisen maiseman, sen käytöstä ja merkityksestä ovat kirjoittaneet artikkelissaan esimerkiksi Vesa-Pekka Herva ja Timo Ylimaunu (2014). He liittävät liminaalisuuden ja toiseuden käsitteet Itämeren rannikkomaisemaan ja saariin, joihin voidaan yhdistää näkemys maan ja veden tai mahdollisesti jopa eri maailmojen kohtaamisesta. Saarilla ja maankohouman aktiivisesti muovaavassa rannikkomaisemassa harjoitettiin erityistä toimintaa, kuten hautaamista, raudantekoa ja kaupankäyntiä markkinoiden muodossa, mikä viittaa näiden alueiden liminaaliseen luonteeseen (Herva &

Ylimaunu 2014: 190–197). Marika Hyttinen käsittelee vuonna 2021 valmistuneessa väitöskirjassaan Oulun Pikisaarta, johon hän liittää liminaalisuuden käsitteen. Väitöksessä hän mainitsee Pikisaaren olleen paikka, jolla oli erityinen merkitys muun muassa siellä ennen sijainneen markkinapaikan ja tämän jälkeen vuonna 1640 perustetun pikiruukin vuoksi. Markkinoiden luonnetta voidaan kuvailla liminaaliseksi ja Pikisaarensakin markkinat olivat tapahtuma, jossa arjen normisäännöt eivät pätenneet. Pienpoltoon voidaan niin ikään liittää maagisia uskomuksia ja piirteitä, joten Hyttinen ehdottaa, kuinka tämä voi olla yksi syy siihen, miksi liminaaliseksi koetut saaret nähtiin soveliaiksi pienpolton paikoiksi (Hyttinen 2021: 112–113). Iin Illinsaaren rautakautisen/varhaiskeskiaikaisen kalmiston ja markkinapaikan on todettu myös olleen vahvasti liminaalinen (Kuusisto 2020).

Teloituspaikat, niillä kuolemansa kohdanneiden tuomittujen hautaukset ja teloitettujen esille jätetyt ruumiit olivat historiallisella ajalla osa nykyisen Euroopan alueen maisemaa. Näiden paikkojen sijoittuminen maastoon on ollut hyvin yhteneväistä. Ne ovat usein näkyvillä tai korkeilla paikoilla, vilkkaiden kulkureittien varrella ja rajapaikoilla. Paikan valikoitumisen yhteneväisyys eurooppalaisessa kontekstissa on tutkimuksessa usein selitetty käytännön syin. Silloin itse kuolemantuomion ja siihen liittyvien paikkojen ja rituaalien kompleksinen merkitys jää huomiotta, kuten Joris Coolen (2014) huomauttaa keskiaikaisten ja varhaismodernien eurooppalaisten teloituspaiikkojen topografiaa käsittelevässä artikkelissaan. Ainakin Hollannissa, Saksassa ja Shetlannissa teloituspaikkoihin voidaan liittää liminaalisia merkityksiä ja paikkojen voidaan katsoa osaltaan toimineen väylinä kahden eri maailman välillä (Coolen 2014: 762–779).

Teloituspaikat itsessään liittyvät kiinteästi erityisesti väkivaltaiseen, mutta samalla myös osittain hallittuun kuolemaan. Kuolemaa yhteisöllisenä tapahtumana voidaan kuvata tietynlaisena raja- eli liminaalitalana ja siihen liittyvän rituaalisen kuvaston voi nähdä keinona

hallita anomaliaa, jonka kuolema ja hautaamaton vainaja aiheuttavat yhteisössä (Anttonen 1999: 15–16). Tämä pätee kuolemaan myös yleisellä tasolla. Silti liminaalisuus ja sen hallinta saavat erilaisen merkityksen niin sanotun ”pahan” kuoleman yhteydessä. Ihmisyhteisöillä on ollut tapana erottaa toisistaan toivottava eli ”hyvä” ja ei-toivottava eli ”paha” kuolema. Kuolema koettiin ”pahaksi” esimerkiksi, jos se oli äkillinen ja/tai väkivaltaisen. Vaikka kuolema yksilötason tapahtumana on tasa-arvoinen niin kuolemaan liittyvät yksityiskohdat vaihtelevat yksilöittäin. Myös hyvän ja pahan kuoleman määritelmät vaihtelevat ajassa ja kulttuurissa (ks. esim. Pentikäinen 1990: 92).

Tämän artikkelin kontekstissa kristilliseen aikalaikäisyyteen liittyy erityisesti näkemys pahan kuoleman epätavallisuudesta, äkillisyydestä ja väkivaltaisuudesta: paha kuolema oli esimerkiksi murhatun, onnettomuudessa kuolleen, teloitetun ja itsemurhaajan kuolema (Pentikäinen 1990: 89–92; Hagberg 2016: 520; Miettinen 2019: 186). Stina Fallberg Sundmark on kirjoittanut pahan kuoleman vastakohdasta, hyvästä kuolemasta. *Ars moriendi* (kuoleminen taito) kirjoitusten avulla ihmistä valmennettiin ja valmistettiin pappien toimesta oikeaoppiseen eli hyvään kuolemaan (ks. Fallberg Sundmark 2014). Hyvää kuolemaa määrittivät siis tietyt valmistelut ja lainalaisuudet, joiden puitteissa kuoleman tuli tapahtua (ks. esim. Fallberg Sundmark 2014; Miettinen 2019: 186). Kuoleman ollessa äkillinen ja hallitsematon, se asettui aikalaikäisyydessä ymmärrettävästi pahan kuoleman kategoriaan.

Kanoninen laki puuttui usealla eri tavalla hautauksiin, jotka määriteltiin ”poikkeukselliseksi” ja pahan kuoleman käsite on vaikuttanut muun muassa siihen, miten vainajan jäännöksiä käsitellään kuoleman jälkeen. Poikkeava kuolema on vaatinut osakseen poikkeukselliset rituaalit. Teloitettuja haudattiin saarille, metsiin, hautausmaan huonoon osaan ja teloituspaikeille. Teloitettujen ruumiita käytettiin myös anatomian oppivälineenä ruumiinavauksissa (Rimpiläinen 1971: 55;

Pentikäinen 1990: 88; Moilanen et al. 2018: 7; Gittings 2019: 42–43, Pajari et al. 2019: 20–21). Pahan kuoleman katsottiin aktivoivan pahat voimat ja rankaisupaikat ovat olleet pelättyjä ja vältettyjä paikkoja, johtuen niiden yliluonnollisesta ja saastaisesta luonteesta. Saastaisuus ja pelottavuus liittyivät erityisesti pahaksi koettuun kuolemaan, eikä tavanomaisen kuoleman ja kuolleiden näkeminen ollut samalla tavalla ihmiselle pelottavaa tai epätavallista (Klementtilä 2004: 80–81; Moilanen 2021: 265). Teloituspaikeiden kuolemaan ja liminaalisuuteen liittyvä erikoislaatuisuus johti myös siihen, että teloitetun ruumiiseen, teloituspaikeiden maastoon, kuten kasvillisuuteen, ja pyöveliin sekä tämän työvälineisiin liitettiin maagisia uskomuksia (Eilola & Einonen 2009: 194–195).

Tässä artikkelissa käsittelen Muhoksen teloituspaikeita niin fyysisen, sosiaalisen ja kulttuurillisen liminaalisuuden kautta, jotka tässä tapauksessa ovat osittain päällekkäisiä. Fyysinen liminaalisuus ilmenee Muhoksen alueen teloituspaikeiden kontekstissa niiden maantieteellisen sijainnin kautta, sillä ne sijaitsivat yhteisön elintilan laitamilla, mutta samalla fyysisillä paikoilla, joihin voidaan liittää käsitys paikan erityislaatuisuudesta (vrt. esim. Anttonen 2010: 127; Coolen 2014; Gobin 2018; 2021; Herva & Ylimaunu 2014; Hyttinen 2021:112). Sosiaalisesti liminaalisuudeksi voidaan sen sijaan tulkita se tila, johon tuomittu ”pahantekijä” on itsensä asettanut rikkomalla yhteisön normeja ja lakeja (ks. esim. Eilola & Einonen 2009: 192–193, 197–198). Rikoksen tehnyt, siitä syytetty ja tuomittu rikollinen ei ole enää osa valtaväestöä, jolloin hänet voidaan asettaa sosiaalisen liminaalisuuden kategoriaan (vrt. Anttonen näkemys erityisistä ihmisistä). Kulttuurinen liminaalisuus ilmenee Muhoksella teloitetun kuolemaan ja hautaamiseen liittyvien siirtymäriittien kautta, ja painopisteen saa erityisesti kolmijaon keskimäinen, liminaalinen vaihe, johon Van Gennepin mukaan liittyy toisinaan kolmijaon pitkäkestoisimmat ja monimutkaisimmat rituaalit. Näin jopa siinä määrin että tämä vaihe ansaitsisi Van Gennepin (1960: 146) mukaan autonomisen tunnustuksen.

Teloituskuoleman kohdalla merkityksellistä on myös, ei niinkään takaisin liittämisen rituaalit, vaan enemmänkin niiden puuttuminen. Tämä vaihe on se, jossa kuollut liitetään osaksi kuolleiden maailmaa ja se sisältää Van Gennepin mukaan kolmijaon merkityksellisimmät rituaalit. Tuonpuoleisen maailman on usein nähty korreloivan elävien maailman kanssa, ja näin ollen liittyminen kuolleiden maailmaan on osaltaan merkinnyt uudelleen liittymistä tuttuihin kategorioihin, kuten tiettyyn ikään tai sosiaaliseen asemaan. Tätä taustaa vasten Van Gennepp esittelee katolilaisen näkemyksen kastamattomana kuolleiden lasten kohtalosta. Mikäli henkilö ei ole eläessään ehtinyt saada yhteiskunnallista kategorisointia, ei tämä voi saada sitä kuoleman jälkeisessä elämässäkään. Näin ollen nämä lapset ovat tuomittuja jäämään elämään liminaalivaiheeseen, eli limboon (Van Gennepp 1960: 146–147, 152–153).

Suomessa teloituspaikkoja ei ole laajemmin tutkittu arkeologiassa, vaikka niiden arkeologinen tutkimuspotentiaali on tuotu esiin viime vuosina (ks. esim. Moilanen et al.

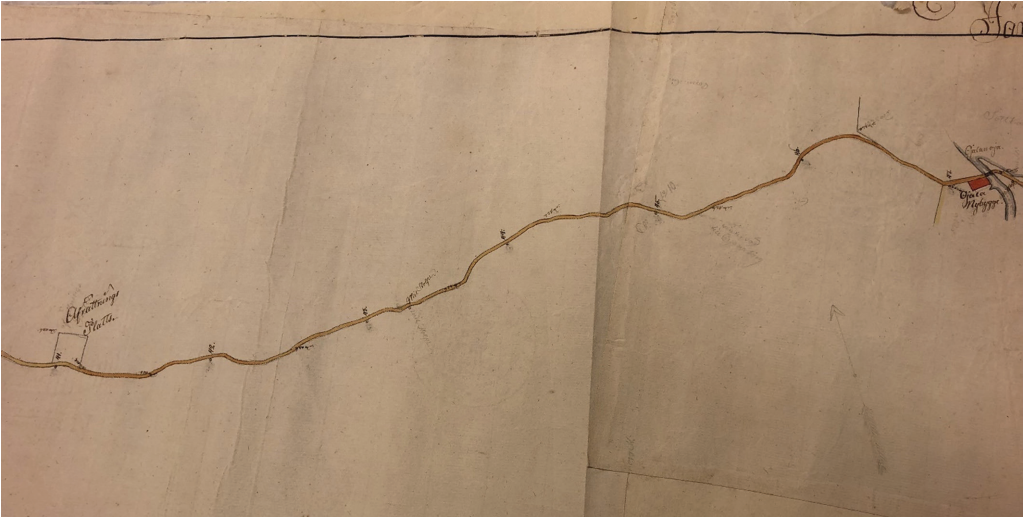
2018). Muhoksen alueen teloituspaikat sopivat lähtökohtaisesti erinomaisesti tutkimuksen kohteeksi, sillä niiden sijainti on hyvin tunnettu ja paikoista löytyy merkintöjä Muhosta esitävistä vuoden 1773 Haxellin ja vuoden 1785 Wallenborgin kartoista (Kuva 1 & 2). Tämän lisäksi paikoista löydetään mainintoja kärjäkirjoista ja kansankertomuksista. Teerikankaalla on erityisesti merkitystä myös tämän päivän muhoslaisille, sillä paikalle pystytettiin vuonna 2020 Kassisen asianajotoimisto Oy:n toimesta Mestaus-patsas, “Ajalta, jolloin syytetyillä ei ollut asianajajaa” (Kuva 3).

Kuolemanrangaistus Suomessa 1500–1800 luvuilla

Ymmärtääksemme paremmin teloitusten ja teloituspaikkojen merkitystä yhteisölle, on aiheellista tutustua lyhyesti kuolemanrangaistuksen historiaan Suomessa. Tutkitulla ajanjaksolla voidaan teloittaminen rangaistuksena vakavasta rikoksesta kytkä kristillisessä kon-

Kuva 1. Pukkisaari merkittynä vuoden 1773 Haxellin karttaan. Pukkisaaren vieressä, joen toisella rannalla näkyy merkittynä kirkkoherran asuinsija, talo NO 34 (kartta: MH: MH 131/- -, muokkaus: M. Kuusisto).

Kuva 2. Teirikankaan mestauspaikka ja Ojalan uudistila merkittynä vuoden 1778 Wallenborgin karttaan (kartta: KA Oulu: Muhos 10, kuvannut: M. Kuusisto).

Kuva 3. Teirikankaan Mestauspatsas (kuvannut: M. Kuusisto).

tekstissä vahvasti synnin ja sovituksen käsitteeseen. Vuonna 1734 asetetussa *Ruotzin valdacunnan laissa* laki ja Jumala yhdistettiin toisiinsa vahvasti. Rikoksen syntiseen luonteeseen ja sovitukseen kytkeytyvä näkemys niin sanotusta verivelasta¹ voidaan juontaa myös aikaisempiin vuosisatoihin. Vuonna 1563 oli kuningas Erik XIV:n toimesta annettu törkeisiin rikoksiin liittyvä teokratiaan pohjautuva määräys, jossa vakava rikos tai synti oli sovittava kuoleamalla. Keskiajan loppupuolella oikeuden täytäntöönpanovalta siirtyi yhä enemmän pois paikallisilta suvuilta kohti yhteiskunnan instituutionaalista vallankäyttöä, jossa kuninkaan merkitys rikosoikeuden ylimpänä tuomarina vahvistui (Pihlajamäki 2004: 138; Salonen 2009: 25). 1600-luvun alussa Kaarle IX liitti uuteen maanlakiinsa otteita Mooseksen laista. Vaikka verivelan käsitettä perusteltiin teologiselta pohjalta, oli kyse pohjimmiltaan keskushallinnon tarpeesta kontrolloida ja valvoa kansaa (Björne 1999: 128–129).

Teloitusten määrä suhteessa väkilukuun kasvoi 1600-luvulla. Vaikka lain valvonta ja tuomioiden raakuus koventuivat, ei valtakunnan kannalta ollut suotavaa jakaa kuolemantuomiota mielivaltaisesti ja näin ollen vähentää veronmaksajien ja ruotusotilaiden määrää. Mooseksen lain yhdistämisen hallinnolliseen lakiin on katsottu lisänneen kuolemantuomioita jopa 10–20 %, mutta on syytä huomauttaa, että verivelan käsite koski myös itse rikostuomioprosessia; viattomana teloitettu ihminen vetäisi myös yhteisön ylle jumalallisen koston mahdollisuuden. Esimerkiksi toisen ihmisen surmaamisesta ei automaattisesti säädetty kuolemantuomiota, vaan surmatun täytyi olla todistetusti kuollut syytetyn aiheuttamiin vammoihin, tekijän tuli olla mieleltään vapaassa tahdossa, eikä asiassa saanut esiintyä muitakaan huomattavan lieventäviä tekijöitä. Teloituksen tarkoitus oli osaltaan aiheuttaa tunteita katsojissaan ja näin edesauttaa yhteisön henkistä kasvua lainkuuliaisuuden muodossa, mutta toisaalta teloituksen päämääränä oli teloitettavan

sielunpelastus (Koskivirta 2001: 212; Bergman 2014: 302–303; Koskivirta & Matikainen 2019: 222; Moilanen 2021: 28)

Vuonna 1734 säädetty uusi valtakunnan laki edesauttoi sitä, ettei tuomioistuimissa enää vedottu suoraan vanhaan testamenttiin, vaikka siihen liittyvät periaatteet kuplivat yhä pinnan alla. Kuolemanrangaistus voitiin vieläkin langettaa 68 eri rikoksesta, sillä pelote kuolemantuomion mahdollisuudesta haluttiin jättää leijumaan uhkaavana syntisten päälle. Vuonna 1778 kuningas Kustaa III:n määräyksestä kaikki langetetut kuolemantuomiot oli alistettava kuninkaalle (Tukholman oikeusrevisiolle) ja lopulta rikosnimikkeet, joista tuomittiin kuolemaan, vähenivät kolmasosalla entisestä. Valistusajan filosofiassa ruumiillista rangaistusta kyseenalaistettiin. 1800-luvun alussa julkiset teloitukset alettiin nähdä eri valossa ja pohdittiin muun muassa teloitusten vaikutuksesta sen katsojiin. Pelättiin, että väkivaltaiset rangaistusnäytökset yllyttivät kansaa juuri sellaiseen väkivaltaan, jonka ehkäisyyn näytöksillä haluttiin vaikuttaa. 1800-luvulla esivallan mielipiteen lisäksi julkinen mielipide alkoi värittää kuolemanrangaistukseen suhtautumista. Rangaistus nähtiin ennemmin parannuskeinona, kun se aiemmin oli nähty pahan tuhoamisena (Foucault 2000: 14–15; Koskivirta & Matikainen 2019: 246; Moilanen 2021: 31–33, 37–38).

Muhos ja sen teloituspaiikat

Nykyinen Muhos sijaitsee Oulujokilaaksossa Pohjois-Pohjanmaalla noin 30 km päässä Oulusta. Oulujoella oli erityisesti 1200–1500-luvuilla tärkeä merkitys esimerkiksi Novgorodille ja 1300-luvulta lähtien se oli myös lisääntyneessä määrin osana Novgorodin ja Ruotsin valtakunnan välistä valtataistelua. Oulujoen merkitys kulkuväylänä juontui muun muassa sen maantieteellisestä sijainnista ja hyvästä kulkukelpoisuudesta (Vahtola 1986: 9–11). 1400–1500-luvuille tultaessa alkoi Muhoksen alueen herruus siirtyä pois

Novgorodilta. Samoilta ajoilta tunnetaan perinteiden mukaan myös paikallinen niin sanottu Ruskokivi, joka sijaitsi Muhostaipaleella, nykyisellä Teerikankaalla (entinen Teilikangas). Kyseinen kivi on sittemmin mahdollisesti tuhoutunut, mutta sen on kerrottu aikanaan merkinneen Ruotsin ja Venäjän välistä rajaa (Vahtola 1986: 12–13; Kelola-Mäkeläinen & Laurila 2014: 2).

Vuodelta 1548 on nyky-Muhoksen alueelta ilmoitus 22 verotalosta, joista suuri osa oli keskittynyt tässä vaiheessa Laitasaareen (Huurre & Vahtola 1991: 91–92; kuva 4). Muhoksen vanhimmat veroluettelot mainitsevat muun muassa suvut: Pukki, Kontti, Hartikka, Viinikka, Korttila² ja Kesti (Vahtola 1986: 14). Kaikki edellä mainitut nimet löytyvät yhä Muhoksella paikallisesta nimistöstä ja paikat sijoittuvat pääsääntöisesti jokivarren läheisyyteen (mukaan on laskettu myös Pukkisaari).

Pukkisaari, nykyinen Rovastinsaari

Nykyisin Rovastinsaarena tunnettu entinen Pukkisaari sijaitsee Muhoksella Oulujoen sivujoen, Muhosjoen keskellä. Tänä päivänä Rovastinsaari on merkitty yhdessä läheisen Kestisaaren kanssa Oulun seudun yleiskaavaan niin maisema- kuin luontokohteena, jonka ohi kulkee veneväylä (Oulun seudun yleiskaava 2020, teemakartta 1). Rakennuskantaa saarella ei juuri ole ja luontoinventoinnin mukaan sen sisäosassa tavataan merkkejä menneestä laidunkulttuurista ja peltomaisemasta (Kukko-Oja 1991: 2). Rovastinsaaren laiduntamisesta saa viitteitä myös vanhojen lehtijulkaisujen sivuilta, sillä ainakin kolmena vuotena peräkkäin, vuosina 1935–1937, on *Liitto*-lehdessä ilmoitus Oulujoen Rovastinsaaren laiduntamishuutokaupasta. Saaren on ilmoitettu sopivan hyvin karja- ja hevoslaiduntaan ja sen on mainittu olevan Oulujoen pappilan omistuksessa³ (*Liitto* 1935, no 141: 8; *Liitto* 1936, no. 124: 6; *Liitto* 1937, no. 120: 5).

Kuva 4. Laitasaaren kylä merkittynä vuoden 1786 Oulun läänin rajakarttaan. Kuvaan merkitty myös kirkon paikka (kartta: MH: MH 154/- -, muokkaus: M. Kuusisto).

Vuoden 1884 marraskuussa ilmestyneessä *Uusi Suometar*-lehdessä on listaus Muinaismuistoyhdistyksen kokouksessa ilmoitetuista löydöistä/lahjoituksista yhdistykselle. Listauksessa on kerrottu Oulujoen Rovastinsaaresta löydetyn ”2 yhdellaista viikatetta” (*Uusi Suometar* 1884, no. 274: 3). Saarta on siis kutsuttu Rovastinsaareksi ainakin jo vuodesta 1884. Vuonna 1903 ilmestyneessä *Suomalainen*-lehdessä on erään kirjoituksen yhteydessä maininta Rovastinsaaresta, joka kuvailtiin (ironista kyllä) ”ihanuudestaan kuuluisaksi siellä” (*Suomalainen* 1903, no. 71: 3). Tämän päivän Rovastinsaari vaikuttaa seesteiseltä luontokohteelta. Teerikankaasta poiketen, sen toimintaa teloituspaiKKana ei ilmeisimmin ole erityisesti kollektiivisesti muisteltu – joskaan paikan toiminen teloituksen areenana ei vaikuta olevan täysin unohtunut tietoa.

Vuoden 1758 joulukuun 16. päivä nuori sotilaantytär Anna Kaisa Ruut teloitettiin Pukkisaarella, missä hänen päänsä katkaistiin ja ruumiinsa poltettiin. Tuomio annettiin lapsenmurhasta (SSHY: Muhos kuolleet 1758, KA Oulu: Oulun ja Hailuodon välikäräjät 1757–1758; Haavio 2018: 221). Ruut lienee ainoa Rovastinsaarella teloitettu, sillä myöhemmin kuolemaantuomitut kohtasivat loppunsa Muhoksen nykyisellä Teerikankaalla. Eräässä muhoslaisessa paikallistarinnassa (ks. Vahtola 1986: 71, viitaten Lyyli Similän kertomukseen) Ruutin teloitus on tosin sijoitettu Teerikankaalle. On siis mahdollista, että Rovastinsaaren toimiminen teloituspaiKKana ei ole ollut kaikkien tiedossa tai siitä on ollut epäselvyyttä, vaikka tarinaa itse teloituksesta yhä muisteltiin.

Teerikangas, nykyinen Teerikangas

Entinen Teerikangas, nykyinen Teerikangas sijaitsee Valtatie 22:n varrella noin kymmenen kilometriä Muhoksen keskustasta itään. Paikalta on Utajärven kunnanrajalle noin kaksi kilometriä. TeloituspaiKKan ollessa käytössä sijoittui se vanhan Kajaaniin johtavan tien

pohjoispuolelle. Tänä päivänä alue koostuu laajasta ja loivasta moreenikankaasta suokosteikkojen välissä. Metsä on pääosin nuorehkoa mäntymetsää. Perimätiedon mukaan jo aiemmin mainittu mahdollinen rajakivi, Ruskokivi, sijaitsi Teerikankaan mestauspaikan vieressä. Kiveä koskevia kuvauksia osittain vastaava kivenlohkare löytyy yhä paikalta, mutta on todennäköistä, että alkuperäinen kivi on tuhoutunut jo aiemmin tietöiden yhteydessä (Kelola-Mäkeläinen & Laurila 2014: 2).

Teerikangas on historiallisesti tunnettu siksi, että se on teloituspaiKKa. Vuoden 1939 toukokuussa ilmestyneessä *Pohjolan Työ*-sanomalehdessä se on mainittu turistinähtävyytenä Oulu-Puolanka välisellä matkareitillä (*Pohjolan työ* 1939, no. 119: 3). Mestauspaikka mainitaan pienehkön lehtijutun otsikossa, joten mestauspaikan mainitsemisella lienee tavoiteltu huomiota. Itse teloituspaiKKaa tai sen tarkempaa sijaintia ei kuvailla, vaan Teerikangas on mainittu enemmänkin paikallisena kuriositeettina.

Vuonna 1766 saateltiin 19-vuotias Paavo Ojala Teerikankaalle. Paavo mestattiin eläimeen sekaantumisesta. Hänen sekä hyväksikäytettyjen eläinten ruumiit poltettiin roviolla (Kelola-Mäkeläinen & Laurila 2014: 6; SSHY: Utajärvi kuolleet 1766, VHA: alistettujen asiain pöytäkirjat 1766–1767). Uuden teloituksen Teerikangas näki vuonna 1774, kun paikalle ohjattiin Pekka Lehtola, jolle tuomio oli annettu vaimonsa kuoliaaksi pahoinpitelystä (SSHY: Muhos kuolleet 1774; KA Oulu: Oulun, Hailuodon ja Muhoksen välikäräjät 1773; Kelola-Mäkeläinen & Laurila 2014: 6). Vuonna 1776 paikalla mestattiin taposta tuomittu Erkki Kekkonen eli Kärnä (KA Oulu: Oulun, Hailuodon ja Muhoksen välikäräjät 1776; Kelola-Mäkeläinen & Laurila 2014: 6). Viimeisen kerran kuolemantuomio laitettiin paikalla täytäntöön vuonna 1802, jolloin Mikko Tiikkaja mestattiin tuomittuna murhasta (Kelola-Mäkeläinen 2014: 6; SSHY: Utajärvi kuolleet 1802).

Muhoksella teloitettujen hautaamisesta

Suomessa kuolemaantuomittujen teloitustapoja oli useita ja ne oli suunniteltu vastaamaan pääsääntöisesti yhteisön näkemystä rikoksen vakavuudesta ja rikoksenteikijän syntisyydestä (Oravisjärvi 2011: 287). Muhoksella Ruutin, Ojalan ja Lehtolan tuomiot olivat niin sanottuja kovennettuja kuolemanrangaistuksia. Kuolemanrangaistuksen koventaminen tarkoitti sitä, että tuomitun oikea käsi leikattiin ranteen kohdalta irti ennen teloitusta. Tätä seurasi miesten kohdalla yleensä ruumiinosien asettaminen teipuihin ja naisten kohdalla ruumiinosien polttaminen roviolla. Kovennettuihin kuolemantuomioihin laskettiin myös niin sanottu ruhjonta (Björne 1999: 132, Koskivirta & Matikainen 2019: 234).

Teloitustavan lisäksi, teloitettujen hautauspaikalla oli merkitystä. Kristillisestä näkökulmasta katsottuna oikeaoppisella kristillisellä hautaamisella oli suuri merkitys kuolleen sielunpelastuksen ja tuomiopäivänä koittavan ylösnousemuksen kannalta. Oikeaoppiset hautajaisrituaalit varattiin kuitenkin kastetuille ja kunnolliseksi kristityiksi luonnehdituille yksilöille. Kuolemaantuomittujen poikkeavalla hautaamisella ja kuoleman jälkeisellä ruumiin käsittelyllä tuomittu haluttiin erottaa symbolisesti yhteisöstä. Osaltaan poikkeava hautaus kertoi yhteisön uskosta siihen, ettei kuolemaantuomitulla ollut pääsyä taivaaseen, mutta samalla itse kuolemantuomion kautta saatu kärsimys ja aito katumus nähtiin ovena taivasten valtakuntaan. Käytännössä kuolemaantuomittujen hautaamistapa oli sidoksissa siihen, katuiiko tuomittu tekoaan, ja siihen millaiseen säätyyn ja varallisuusluokkaan hän kuului (Oravisjärvi 2011: 294; Moilanen et al. 2018: 2–3; Koskivirta & Matikainen 2019: 228).

Pahaan kuolemaan liittyvät yksityiskohdat olivat koko yhteisön kannalta tärkeitä. Paradoksaalisesti teloituspaiikat olivat paikkoja, joissa pahaa poistettiin, mutta samalla paikkoja, joissa pahalle altistuttiin teloituksen

ja siitä seuranneen väkivaltaisen kuoleman johdosta. Tätä pahaa pyrittiin hallitsemaan ja hillitsemään esimerkiksi kristillisiä rituaaleja suorittamalla, tai suorittamatta jättämällä. Tästä Muhoksellakin on viitteitä, esimerkiksi saarnojen ja hautauskäytänteiden muodossa (vrt. esim. Johan Wegeliuksen lausunto alla). Lain mukaan kuolemaantuomittu ei voinut saada kaikkia tarvittavia ja oikeaoppisia hautausrituaaleja ja näin ollen teloittamalla kuolleet olivat potentiaalisia levottomia ja vaarallisia sieluja (ks. esim. Wilson 2000: 302). Poikkeukselliseen kuolemaan onkin liittynyt pohjoisessa perinteessä vahvasti tarinat levottomista sieluista (Pentikäinen 1990: 126). Teloittamalla on siis otettu tietoinen riski pahan voimien aktivoitumisesta, eikä ole uskottavaa, etteikö tätä asiaa olisi yhteisössä huomioitu ja ennaltaehkäiseviä toimia ja valintoja esimerkiksi teloituspaiikan suhteen tehty.

Anna Kaisa Ruutin hautaamisesta ei löydy juuri tietoa. Kirkonkirjoissa kuolinpäivän kohdalle on merkitty 16.12.1758, mutta hautauspäivä on merkitty viivalla (SSHY: Muhos kuolleet 1758). Ilmeisesti roviolla poltettujen jäännökset jätettiin Suomessa teloittamisen jälkeen useimmiten luontoon (Oravisjärvi 2011: 288). Näin on mahdollisesti tehty myös Ruutin kohdalla. Hänen rikoksensa vakava laatu ja yhteiskunnallinen asema puhuvat myös tämän puolesta. Kirkonkirjoissa Paavo Ojalan hautauspäivämäärän kohdalle on alun perin kirjattu jotain, mahdollisesti päivämäärä 29 (sama kuin kuolinpäivä), mutta kirjoitus on ylivivattu, joten alle jäänyt teksti on vaikeasti tulkittavissa (SSHY: Utajärvi kuolleet 1766). Pekka Lehtolan hautauspäiväksi on merkitty 12.1.1774 (SSHY: Muhos kuolleet 1774) ja Erkki Kärnän hautauspäiväksi 18.11.1776 (SSHY: Muhos kuolleet 1776). Mikko Tiikkajan hautauspäivän kohdalla on niin ikään viiva (SSHY: Utajärvi kuolleet 1802). Teerikankaan mestauspatsaan luona olevaan infotauluun on merkitty tieto siitä, että Erkki Kärnä olisi haudattu teloituspäivänään Muhoksen hautausmaan huonoon osaan, aitojen ulkopuolelle ja Mikko Tiikka-

jan ruumiinosat olisi puolestaan peitelty teloituspaiKkalla maahan puoli vuotta teloituspäivän jälkeen.⁴

Teloituspaikat maisemassa

Paikan valinnan moninaiset piirteet

Suomessa teloituspaiKkojen sijoittuminen maisemaan voidaan todeta suhteellisen samankaltaiseksi muun läntisen Euroopan kanssa. Teloituspaikan valintaa ohjeistettiin suoraan kruunun taholta ja kuolemanrangaistukseen tuomittu oli teloitettava sillä paikkakunnalla tai sen kärjäkunnan alueella, jolla rikos oli tehty. Ideaali teloituspaiKka sijaitsi korkealla ja näkyvällä paikalla. Lisäksi paikan tuli olla muusta käytöstä vapaa. Suomalaiset teloituspaiKkat sijoittuivat alkuun usein kaupunkiasutuksen keskuksiin tai kirkon alueelle. Maaseudulla teloituspaiKkat puolestaan sijaitsivat maanteiden vierustalla, raja- tai risteyspaikoilla sekä saarilla. Myös kalliot ja mäet ovat luonnonrakenteita, jotka usein yhdistetään teloituspaiKkoihin. Teloituspaikka saattoi vaihtua vaikkapa pelote-efektin voimakkuuden mukaan, sillä teloituksen tuli toimia varoittavana esimerkkinä kansalle. Myös kaupunkien kasvu ja kiihtyvä maankäyttö sekä ihmisten kasvava närkästys haju- ja näkyhaitoista ajoivat ajan saatossa teloituspaiKkoja kauemmas asujaimiston keskusalueilta (Klementtilä 2004: 78; Koskivirta 2001: 96; Koskivirta & Matikainen 2019: 230; Moilanen 2021: 263).

Teloitettujen ruumiit jätettiin toisinaan kovennetun rangaistuksen vuoksi esille maisemaan. Suomessa tämä näyttää tapahtuneen lähinnä teilausrangaistuksen muodossa (ks. esim. Clarke 2000), jolloin teloituspaiKka ja kuolleen ruumiin rangaistus- ja esille jättöpaikka olivat samat. Muualta Euroopasta tavataan Suomesta hieman poikkeavaa käytäntöä ja toisinaan itse teloitus- ja ruumiin esille jättöpaikka olivat erilliset (ks. esim. Tarlow & Dyndor 2015; Gobin 2021). Nämä

paikat olivat toisiinsa läheisesti sidottuja ja kummallakin oli roolinsa rankaisemiseen liittyvässä rituaalisessa kuvastossa. Esimerkiksi Hollannissa tämän kaltaisessa tilanteessa teloituspaiKka sijaitsi usein kaupungintalon edustalla ja "hirsimäki", jonne kovennetun rangaistuksen saanut ruumis vietiin, sijoittui asujaimiston ulosrajaamalle alueelle. Kahden erillisen rankaisupaikan olemassaolo on yhdistetty lähinnä kaupunkimaisemaan, kun taas maalaismaisemassa käytäntöä ei juuri tavattu (Coolen 2014: 763; Tarlow & Dyndor 2015: 72; Gobin 2021: 78).

Teloituspaikkojen valikoitumiseen voidaan nähdä useita käytännön syitä, mutta teloitus- ja rankaisupaikkoja ei tulisi katsoa ainoastaan tältä kannalta. Näihin paikkoihin voidaan yhdistää poliittinen ja uskonnollinen vallankäyttö ja -näyttö (Tarlow & Dyndor 2015: 82; Koskivirta & Matikainen 2019: 228). Toisinaan teloituspaiKkat olivat osana eri kaupunkien maa-oiKeuskiistoja, kun teloituspaiKkan pystyttänyt taho ilmoitti toiminnallaan oikeudestaan kiistanalaiseen maa-alueeseen. Euroopassa on havaittu myös yhteyksiä teloituspaiKkojen ja esihistoriallisten hauta- ja pakanatarinoiden paikkojen välillä. Näiden paikkojen uudelleenkäyttö teloituspaiKkoina voidaan yhdistää tuomitun rikollisen rankaisuun: liminaalinen ja sosiaaliselle raja-alueelle sijoittunut henkilö poistettiin elävien yhteisöstä ja tuomittiin ikuisen elämään pakanallisten maiden mystisten ja yliluonnollisten olentojen kanssa (Coolen 2014: 763–766; Tarlow & Dyndor 2015: 79). Myös Suomesta tavataan mestauspaiKkoja, joilla on maantieteellinen yhteys vanhoihin kalmistoihin esimerkiksi Toppolanmäellä (ks. Kauhanen 2018: 21) ja Isonkyrön Rapakkojen kallio (Museovirasto 2019).⁵

Toisaalta on mahdollista, että teloituspaiKkojen sijainti esi-isiien haudoilla on ollut paikoitellen osa prosessia, jossa esiisiin haluttiin luoda kristillistymisen kautta positiivinen yhteys. Tapa näyttää vallinneen Euroopassa enimmäkseen keskiajalla, minkä jälkeen näiden paikkojen yhteys teloituksiin vaikuttaa vähenevän. Myös rajakivillä on to-

dettu olleen paikoitellen Euroopassa osuutensa jonkinlaisissa lakiin liittyvissä rituaaleissa ja niiden on myös todettu toisinaan olevan yhteydessä pakanapaikkoihin (Coolen 2014: 765–766). Anu Koskivirta (2001: 95) kertoo, kuinka julkisten teloitusten perustava tarkoitus oli siirtää vallankäyttö pois suvuilta valtiovallalle ja pönkittää sen auktoriteettia. Edellä mainittuun voidaan yhdistää Coolenin (2014: 765) näkemys siitä, että paikoitellen teloituspaiikkojen sijoittuminen liminaaliselle maa-alueelle, johon liitettiin näkemyksiä pakanallisesta ja yliluonnollisesta, oli niin ikään vallannäyttöä. Valtiovalta näytti mahtinsa, ei ainoastaan yhteisön ydinalueeseen ja tähän maailmaan, vaan myös (liminaalisiin) rajamaihien ja yliluonnolliseen maailmaan.

Paikan valinta Muhoksella

Anna Kaisa Ruutin tapauksessa Muhoksen paikallisilla vallanpitäjillä on ollut tarve teloitaa tuomittu siellä, missä rikos oli tapahtunut: Laitasaaren kylän läheisyydessä. Ruutin tapaus oli erityinen, sillä tuomion avulla haluttiin konkreettisesti kitkeä pois eräs paikallinen, turmiolliseksi katsottu perinne. Ruutin salatun raskauden puhuttiin nimittäin alkaneen paikallisten ”jumi-häiden”⁶ seurauksena (Vahtola 1986: 71). Ruutin rikosta käsittelevillä välikäräjillä vuonna 1758 kirkkoherra Johan Wegelius antaa seuraavan lausunnon liitetyen Ruutin mahdolliseen mestauspaikkaan: ”Siispä sen laatuisten asianhaarojen vallitessa, jotta omavaltaisessa nuorisossa tälläkin seudulla herätettäisiin kauhua, näyttäisi olevan kannatettavaa ja paikallaan, että nyt tämän kuolemaan astuvan henkilön, joka on kasvanut ja enimmäkseen oleskellut neljän peninkulman päässä Oulun kaupungista Muhoksen kappelissa, joka on huomattava yhteisö kaksine siellä vakituisesti asuvine kappalaisineen ynnä apulaisineen, jossa kappelissa tätä pahaa tapaa enimmäkseen harjoitetaan, tulisi – osallisena näihin leikkeihin – kärsiä mestautuomio saman kappelin alueella, lähellä kirkkoa ja keskellä jokea sijaitsevassa Pukkisaarassa,

huomauttaen samalla, että sen lisäksi papit sitä ennen pitävät koko seurakunnalle tavanomaisen varoituspuheen saarnastuolista, koko nuoriso velvoitetaan olemaan paikalla näkemässä tuo mestaus saadakseen siitä näytännöstä käsityksen ja varoituksen omavaltaisen elämän ja riettauden harjoittamisen surkeista seuraamuksista.” (KA Oulu: Oulun, Hailuodon ja Muhoksen välikäräjät 1758, suomenos: Holappa 2013).

Kirkkoherra Wegeliuksen sanat kätkivät sisäänsä toisenkin merkityksen, joka ilmenee tutustumalla tarkemmin Muhoksen seurakunnan itsenäistymiseen Oulusta. Jouko Vahtolan (1986: 28–34) mukaan Muhoksen voi nähdä henkisesti irrottautuneen Oulusta jo 1600-luvulla ja 1700-luvulle tultaessa se oli pyrkinyt pitkään eroon Oulun kaupungin emäkirkosta. Oululaisten kanssa käräjäitiin muun muassa osallistumisesta emäkirkon rakennuskustannuksiin. Kiista Muhoksen itsenäistymisestä ratkesi lopulta muhoslaisten hyväksi vuonna 1766. Muhoksella Pukkisaaren valintaa teloituspaiikaksi selittää Oulujoen asema tärkeänä kulkuväylänä (jokien merkityksestä Pohjois-Pohjanmaalla ks. esim. Toivo 1997: 160–172). Kuten Wegeliuksen aiemmat sanat kertovat, Ruutin teloitusta tuli edeltää kirkkosaarna, jonka jälkeen kirkkoväen tuli siirtyä seuraamaan teloitusta. Paikalle toivottiin saapuvan erityisesti nuorisoa. Saari todellakin sijaitsi lähellä kirkkoa⁷ ja Laitasaarta (Kuva 5). Todisteiden valossa paikan valinta oli käytännöllisyyden näkökulmasta katsottuna osuva, sillä haluttu lopputulema ilmeisimmin saavutettiin: Wegelius viittaa Anna Kaisa Ruutin tapaukseen myös vuoden 1759 rovastintarkastuksen pöytäkirjassa, jossa hän mainitsee, että ”jumi-hää”-perinne on kuta-kuinkin kitketty pois, kiitos teloituksen (Vahtola 1986: 71).

On mahdollista, että Teilikangas otettiin käyttöön teloituspaiikkana, siksi että sillä pyrittiin saamaan syntisten parissa parempi pelote-efekti. Sehän on kuolemantuomion tärkeä tarkoitus (esim. Björne 1999: 124; Karonen 2009: 244–245; Koskivirta &

Matikainen 2019: 211, 227–228). Teloituspaikan valinnassa oli tärkeää, että paikka oli sellainen, jolta teloitus näkyisi ja tulisi ihmisten tietoon ehkäisten tulevia rikoksia. Teilikankaalla ensimmäisenä teloitettu Paavo Ojala oli kotoisin Utajärveltä, joten hänen teloittamisensa uudessa paikassa tarjosi nimenomaan voimallisemman pelotteen. Vuoden 1785 Wallenborgin kartasta löydetäänkin mielenkiintoinen yksityiskohta liittyen Ojalaan: Utajärvelle päin tultaessa on karttaan merkitty Ojalan uudistila (Kuva 2), joka ilmeisimmin oli Paavo Ojalan kotitila. Rikoksen laatu oli mahdollisesti myös edesauttamassa siirtymää Teilikankaalle, sillä roviolle piti viedä kuolemaan myös lehmiä ja lampaista, joiden kanssa Ojala oli haureutta harjoittanut (VHA: Alistettujen asiain päätöstalot 1766–1767). Eläinten kuljettaminen Teerikankaalle oli mahdollisesti helpompaa ja käytännöllisempää kuin vanhalle teloituspaikalle Pukkisaari-

reen. Teilikangas sijaitsi myös tässä vaiheessa vilkastuneen tieliikenteen kupeessa.

Vaikka on viitteitä, että teloituspaikkaa voitiin siirtää tilanteen mukaan (Moilanen 2021: 265), ei Muhoksella paikkaa kuitenkaan vaihdettu tuon tuosta. Teilikankaalla vuonna 1776 teloitettu Erkki Pekanpoika Kärnä (Kekkonen) oli myös kotoisin Laitasaaren kylästä, mutta häntä ei teloitettu Pukkisaaresa. On mahdollista, että Teilikankaan vakiintumista teloituspaikaksi edesauttoi maanteiden muuttuva merkitys yhteisölle, sillä niiden merkitys Pohjanmaalla alkoi läpi 1700-luvun nousta jokiliikenteen edelle (ks. esim. Toivo 1997: 160–173). Vuonna 1764 teloitettu Pekka Lehtola sai osakseen teilaamisen, jolloin sijainti maantien varrella oli erityisen tärkeä. Maanteiden varsilla teloitusrakennelmat sijoitettiin noin 10–15 metrin päähän tiestä, ettei näky jäisi yhdeltäkään tiestä matkustavalta huomaamatta (Moilanen 2021: 264).

Kuva 5. A. F. Skjöldebrandin teoksessa *Voyage Pittoresque au Cap Nord* esiintyvä piirros Muhokselta 1799 vuodelta. Etualalla näkyy Muhoksen pappila ja keskellä kuvaa Oulujoessa näin ollen Pukkisaari/Rovastinsaari (piirros: Skjöldebrand 1801).

Yhteisö ja teloituspaikka

Aikalaiskuvaa

Brittiläisen tutkimusmatkailija Edward Daniel Clarke kuvaa vuonna 1799 erästä teloituspaikkaa näin:

”Juuri ennen Olkijokea näkyi eräällä varta vasten metsään hakatulla aukealla kolme kärrynpyörää ja niiden päällä teilattu ruumis. Se kuului eräälle suomalaispoloiselle, joka juovuspäissään oli katkaisut erään naisen kaulan kirveellä. Hänen päänsä oli asetettu yhdelle kärrynpyörälle, oikea käsi toiselle, ja loput ruumiista, puettuna säätynsä tapaan keltaisella liinalla vyötettyyn valkeaan paitaan, lepäsi kolmannel-

la pyörällä. Ruotsalaisessa kuolemantuomiossa määrätään, että oikea käsi hakataan irti ennen kaulan katkaisua.” (Clarke 2000: 76–78)

Clarcken kuvaus on todennäköisesti yksi harvoja säilyneitä aikalaiskuvauksia suomalaisesta teloituspaikasta. Clarke kohtasi kuvatun näyn matkallaan kohti Olkijokea ja hän päätyi kuvaamaan näkemänsä niin kirjoittamalla kuin piirtämällä (kuva 6). Teksti ja piirros kumpikin ovat ainutlaatuisia todisteita siitä, miltä suomalainen teloitus- ja teilauspaikka näyttivät 1700-luvulla. Lisäksi kuvauksesta käy ilmi se, millaisia tunteita näky herätti katsojassaan. Clarke jatkaa kertomustaan seuraavasti:

”Pysähdyimme muutamaksi toviksi tekemään luonnosta tästä kaameasta speaktaakkelista.

Kuva 6. E.D. Clarcken piirros teilauksesta Siikajoelta (piirros: Clarke 1819).

Keskellä synkän metsän yksinäisyyttä, missä äänettömyys tuntui kuoleman hiljaisuudelta, puhutteli näky meitä todella hirveällä tavalla. Ihmisruumis asetettuna sillä tavoin lintujen ruuaksi yleisen tien varteen ei voi olla sävähdyttämättä jokaista ohikulkijaa, ja sillä on epäilemättä ihmisiin myönteinen vaikutus, vaikka rikoksen suuruus sinänsä miltei hukkuikin pelottavan rangaistuksen synnyttämään sääliin.” (Clarke 2000: 78)

Clarcken kuvaama teloituspaiikka ei ole Muhoksella, vaan muualla Pohjois-Pohjanmaalla, Siikajoella, mutta se on silti tärkeä käsiteltävän aiheen kannalta. On mahdollista, että kuvaus vastaa sitä, miltä Muhoksen rajalla on näyttänyt vuonna 1774 Pekka Lehtolan teloituksen jälkeen. Vaikka Clarcken kokemuksia ja näkemyksiä ei voida suoraan rinnastaa tuon ajan keskiverto suomalaisen kokemuksiin, voimme kuitenkin saada hänen kuvauksensa perusteella jonkinlaisen käsityksen ihmisen tunteista teloituspaiikalla. Clarke koki jopa myötätuntoa teloitettua kohtaan, vaikka myönsikin teloitustuomion tarpeellisuuden. Hänen tunteensa vaikuttavat keskenään jopa ristiriitaisilta. Kuvattu maisema tuntuu myös puhuttevalta ja Clarcken omia sanoja lainataksemme, sykkähtävältä. Clarcken kuvauksessa mainittu suomalaispoloinen oli Simo Matinpoika Luchtala eli Storm, sotilaskarkuri, joka oli kirveellä surmannut Erkki Kankaanpään 10-vuotiaan tyttären Pulkkilassa, ja jonka maalliset jäännökset viruivat teilipuissa neljän vuoden ajan (Moilanen 2021: 254–256).

Ihmisen ristiriitainen suhde teloituspaikkoihin ja teloitukseen käy ilmi myös Muhoksen kansankertomusten kautta. Anna Kaisa Ruutin teloitukseen liittyy nimittäin paikalliskertomuksia viattomuudesta. Kertomuksen mukaan Ruut olisi ottanut rikoksen harteilleen, ja oikea rikollinen olisi ollut hänen palvelustalonsa tytär. Teloitustapahtumaan liittyy tarina siitä, kuinka mestatun pää pyöri teloituksen jälkeen oikean lapsenmurhaajan jalkoihin, ja paljasti näin totuuden. Tämä teloitettun viattomuudesta kertova tarina ei ole

Suomessa ainutlaatuinen, vaan vastaavia kertomuksia tunnetaan muualtakin. Osa tuomituisista on näissä tarinoissa korotettu jopa marttyyrin kaltaiseen asemaan. (Moilanen 2021: 464) Myös Samuli Paulaharjun kirjoitus lokakuun 1910 *Kotiseutu*-julkaisussa kertoo vanhoista mestauspaiikoista ja kirjoituksessa kuvaillaan muutama paikallistarina liittyen suomalaisiin teloituspaikkoihin. Toistuva teema kuvauksissa on näkemys kummittelusta ja yksi kertomuksista käsittelee Muhoksen Teerikangasta, josta kerrotaan seuraavasti:

“Entisen mestauspaiikan tiedetään olevan myös Muhoksella, Teerikankaalla metsässä tien vieressä n. km:n verran Hyrkkään majatalosta Utajärvelle päin. Paikalla sanovat vielä näkyvän mestauslavan jäännöksiä. Kerrotaan, että siinä olisi toimitettu viimeinen mestaus Suomessa, mestattu muuan mies ja aivan viattomasti. Sen takia sitten kauan jälkeempään mestatun haamu paikalla kummitteli ja teki kaikenlaista rauhattomuutta ohikulkeville. Viimein oli joku viattomasti mestatun sukulainen vienyt paikalle jonkun rahan, ja siitä oli haamu heittänyt kummittelemasta. – Muutenkin oli paikalla nähty kummituksia, “tyhjää väkeä”, ne, jotka semmoisia voivat nähdä. Eräskin Utajärven mies, kun oli siitä ohitse muuatta matkustajaa kyydimmyt, oli matkustajalle “näyttänyt tyhjää väkeä”. Oli kehottanut katsomaan hänen vasemman kainalonsa alitse. Ja katsoja oli nähnyt niin paljon kummituksia ja haamuja, että oli ruvennut pelkäämään.” (Kotiseutu 1910, no. 20: 34–35)

Kummittelun ja pahan kuoleman yhteys vaikuttaa olevan hyvin vanhaa, jopa esikristillistä perua. Pakanallisten uskomusten on katsottu paikoitellen sekoittuneen kristillisiin käsityksiin kummittelusta. Marko Lambergin (2012: 11, 314) mukaan kristillistä kummittelunäkemystä luonnehtii erityisesti levottomien sielujen hallinnan mahdollisuus. Kristillisessä teologiassa nähtiin mahdollisuus liittää kuolleet erilaisiin tuonpuoleisiin paikkoihin, kuten helvettiin, kiirastuleen tai taivasten valtakuntaan. Muhoksen kansanperinteessä kerrotaan, kuinka kummittelu loppui paikalla, kun viattomana

mestatun sukulainen oli käynyt jättämässä paikalle uhrilahjana rahaa (vrt. Lamberg 2012:11; *Kotiseutu* 1910, no. 20: 34–35).

Liminaaliset tilat

Teloituspaikoille kokoontui paljon väkeä ja Suomessakin teloitustapahtumaa saapui katsomaan koko yhteisö ikään tai varallisuuteen katsomatta. Teloitukset olivat tapahtumia, joissa toisinaan iloliemi virtasi ja paikalliset kauppiat kiersivät myymässä elintarvikkeitaan. Ihmisten on kerrottu myös kiipeilleen puihin nähdäkseen teloitukset paremmin ja jotkut yrittivät varastaa muun muassa teloitettua verta. Esivaltaa tämä ei toki miellyttänyt ja viinanmyyntiin yritettiin Suomessa puuttua sakkujen uhalla. Lisäksi ruumiinjäsenten ja nesteiden varastelua pyrittiin hillitsemään teloitettua ympärille muodostetun vartijapiirin avulla. Tunnelmaa ja ihmisten käyttäytymistä teloituspaikeilla on niin meillä kuin Euroopassa verrattu markkinoiden⁸ ilmapii-

riin ja dynamiikkaan. Markkinatunnelma ei miellyttänyt kaikkia speaktaakkelia seuraneita, mutta liittyi silti niin kaupunkien kuin maaseutujen teloitustapahtumiin ja paikkoihin (Tarlow & Dyndor 2015: 82; Koskivirta & Matikainen 2019: 230–231; Moilanen 2021: 239–240, 243).

Rankaisupaikkojen liminaalisten sijaintien ja luonteen on katsottu tarjonnan yhteisölle erityisen tilan, jossa eri elämäntilanteista tulleet ihmiset pystyivät olemaan vuorovaikutuksessa keskenään tavoin, jotka eivät olleet mahdollisia kaupungin muurien sisällä (vrt. huomioiden markkinapaikoista esim. Herva & Ylimaunu 2014; Hyttinen 2021). Tästä löydetään todisteita esimerkiksi hollantilaisista maisemamaalauksista (kuva 7), joissa esitetään niin sanottuja *banlieu*-alueita⁹, joille teloitettujen ruumiit jätettiin esille osana kovennettua kuolemantuomiota (Gobin 2018: 7–24). Nämä paikat vaikuttavat sijainneen kaupunkien ulkopuolella, mutta kuitenkin tarpeeksi lähellä yhteisöä ollakseen osa paikallista arkea.

Kuva 7. H. Avercamp:n maalaus vuodelta 1620, *Enjoying the Ice near a Town, Winterlandschap bij een stad* (Rijksmuseum Amsterdam 2010). Maisemakuuvan herkkään maisemasilhuettiin piirtey kuvaus rankaisupaikan läheisyydessä jäällä luistellen ilakoivasta väestä. Hollannista tunnetaan useita vastaavia maalauksia ja ne kuvastavat rankaisupaikkojen liminaalista luonetta (ks. Gobin 2018).

Jo aiemmin mainitut poliittiset syyt johtivat mahdollisesti teloitusten alkusysäykseen Muhoksella, mutta alueen teloituspaiKKoihin voidaan liittää vahvasti liminaalisia elementtejä, kuten saari, rajapaikka ja -kivi. Saari teloituspaiKKana voi vaikuttaa vaikeasti saavutettavalta ja näin ollen epäedulliselta valinnalta, mikäli paikalle halutaan paljon väkeä. Ympäröivän veden erityinen luonne teki saaresta kuitenkin soveliaan teloitus- ja hautauspaikan: veden uskottiin luovan elävien ja kuolleiden välillä rajan, jota vainajan oli vaikea ylittää. Vuorovesien ja tulvaa koskettavien alueiden on katsottu esimerkiksi toimineen välimaastoina, jotka erottivat järjestäytyneen ihmismaailman toisesta, epäjärjestäytyneestä maailmasta, ja näin ollen veden ääreen jätetyt rikolliset koettiin jätetyn rangaistuksena kahden maailman väliin (Lehikoinen 2011: 239, Coolen 2014: 764).

Muhoksen Ruskokiven rajakiveen liitettyistä erityispiirteistä saadaan puolestaan vihiä Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirjasta IX vuodelta 1887. Siinä mainitaan, kuinka Ruskokivi on yhä paikallaan ja tunnistettavissa aiemmista kertomuksista, tosin hieman muuttuneena ja kuluneena. Ruskokiveen liitetään paljon myyttisiä ominaisuuksia ja mainitaan, että sen on uskottu olleen aarrepaikka (Snellman 1887: 221–222). Rajapaikkojen liminaalisen luonteen takia nämä paikat ovat olleet osa suomalaista kuolemankulttuuria ja mytologiaa. Esimerkkinä tästä toimii myös suomalainen karsikkoperinne, jossa vainajia tahdottiin estää palaamasta kummitlemaan eläville. Karsikot tehtiinkin usein rajapaikoille ja toisinaan myös risteyskohtiin. Rajapaikkoihin- ja merkkeihin on siis liittynyt maagista ajattelua ja suomalaisesta kansanperinteestä tunnetaan myös rajapirut ja rajahaltiat, joiden yliluonnollinen läsnäolo on sitoutunut nimenomaan rajoihin ja rajamerkkeihin (Lehikoinen 2011: 137, 255–258).

Lopuksi

TeloituspaiKKojen valikoituminen ja sijoittuminen maisemaan, kuten myös näiden paikkojen merkitys yhteisölle näyttää olleen niin Muhoksella, muualla Suomessa kuten myös laajemmin Euroopassa suhteellisen samanlainen. Paikanvalintaan vaikuttivat niin käytännön kuin muut syyt. Vaikka käytännön valintakriteereitä ei voi, eikä tule jättää huomiotta, näyttäytyy paikan valikoituminen Muhoksenkin kontekstissa huomattavasti monisyisempänä.

Äkkiseltään tarkasteltuna teloituspaiKKojen tarkoituksen voisi olettaa olleen niiden toimiminen näyttämönä, joilla laitettiin täytäntöön lainvoimainen kuolemantuomio. Se voidaan jäljittää tarpeeseen hallita väestöä ja siirtyä sukuvaltaisesta kostosysteemistä valtion tarjoamaan ja kontrolloimaan puhdistautumisrituaaliin. Valtiovalta ei lopulta kuitenkaan hallinnut teloituspaiKKoja ja niiden merkitystä täysin. Muhoksella vuonna 1758 alkaneet teloitukset voidaan peilata maailmaan, jossa yhteiskunta oli jälleenrakentanut itseään nälänhädän, sodan, kuoleman ja väkivallan jälkeen. Vuosina 1695–1697 koko Suomea riivasi laajasti kuoloa niittänyt nälänhätä ja 1700-luvulla syttyi suuri Pohjan sota. Sota toi mukanaan venäläisen miehityksen, eli isonvihan, joka kesti vuodesta 1713 aina sodan loppuun vuoteen 1721 asti. Voidaankin todeta tuon ajan olleen suomalaisille erityisen raastava kokemus ja koetut tapahtumat vaikuttivat vahvasti myös niiden sukupolvien elämässä, jotka eivät itse miehitysajan hirvelyksiä henkilökohtaisesti kokeneet (ks. esimerkiksi Vilkkuna 2019).

Kaasomaisten tapahtumien jälkeen on mahdollista, että paikallisella väestöllä on ollut entistä suurempi tarve hallita asioita, joihin koettiin pystyttävän vaikuttamaan. On todennäköistä, että kuoleman ja erityisesti pahaksi koetun kuoleman hallinnan merkitys oli korostunut. Verivelan merkitys oli todellinen, eikä uusia velkoja tahdottu heti maksettavaksi. Muhoksella viidestä teloitetusta neljä

sai tuomion toisen ihmisen hengen riistämisestä. Henkirikoksen merkitys tuolloisessa maailmassa on varmasti ollut painava, sillä aiempien vuosikymmenten tapahtumat olivat verottaneet paikallista väestökantaa (ks. esim. Huurre & Vahtola 1991: 296). 1600–1700-lukujen maailmanpoliittisten tapahtumien voidaan siis nähdä antavan taustaa muhoslaisille teloituksille, vaikka toki kuolemanrangaistus sovitukseksi rikkeestä on maailmanlaajuisesti iätöntä perua (Björne 1999: 120).

Muhoksella teloituspaiikat sijoittuvat fyysisesti liminaalisiin paikkoihin saarelle ja rajamaalle. Vastaavasta on esimerkkejä muualtakin Euroopasta. Liminaalisella sijainnilla on ollut todennäköisesti tärkeä merkitys kuolemanrangaistukseen liittyvässä rituaalikuvasossa. Myös itse teloitettava henkilö oli sosiaalisessa merkityksessä liminaalinen. Tämän henkilön teloittaminen oli tarpeellista yhteisön, mutta myös yksilön oman puhdistautumisen kannalta. Mikäli teloitettavan teko nähtiin tarpeeksi pahana, eikä hän osoittanut katumusta, pyrittiin teloitettu pelastuksen sijaan ilmeisen tietoisesti tuomitsemaan kulttuurisen liminaalitalan kolmijalon keskivaiheeseen, eli välitilaan. Näin ollen kuolleelta kiellettiin siirtymäriitin tärkeä eli takaisin liittämisen vaihe. Niinpä tuomio oli jäädä elämään kahden eri maailman, tämän ja tuonpuoleisen, väliin. Teloituspaiikan sijoittuminen fyysiseen rajamaahan todennäköisesti edesauttoi rangaistuksen toimeenpanossa, sillä usein rajamaat ja alueet koettiin muutoinkin mystisten olentojen ja tarujen alueina.

Teloituspaiikat olivat osa paikallisyhteisön maisemaa. Niillä oli merkittävä rooli yhteisölle, sillä teloituspaiikoilla ei ainoastaan sovitettu syntejä yhteisöä, vaan myös Jumalaa kohtaan. Teloituspaiikkoihin ja teloituksiin on iskostunut osaltaan ristiriitainen leima: toisaalta näkemys pahasta kuolemasta, joka seuraa teloitusta, mutta toisaalta hyveellisestä kuolemasta, jossa teloitettu saa ajan ja mahdollisuuden katua syntejään. Teloituspaiikkoa ja ruumiita leimasivat saastaisuus ja tabut, mutta toisaalta paikka, ruumiinjäsenet ja nes-

teet, kuten myös pyövelin työvälineet olivat maagisia ja niitä pyrittiin jopa varastamaan. Muhoksellakin nykyisen Teerikankaan on kerrottu olleen aarrepaikka, ja kansankertomuksissa mainitaan, kuinka mestauspaiikan jäännöksiä olisi vielä havaittavissa – kummitusten ohessa. Tässä ilmenee jonkinlainen maaginen käsitys mestauspaiikasta ja -rakenteista. Paha kuolema oli väkivaltaisuudessaan hallitsematon, mutta toisaalta se oli hallittu. Kristillisen teologian mukaan esimerkiksi kummitukset olivat hallittavissa ainakin joiltain osin.

Muhoksella teloituspaiikkaa käytettiin myös poliittisen kiistan keskiössä ja vaikka Muhos itsenäistyikin Oulun emäkirkosta vasta vuonna 1766, voi Anna Kaisa Ruutin paikallisen teloituksen nähdä ”erävoittona” muhoslaisten itsenäisyystaistelussa. Muhoksella teloituspaiikka toimi siis osaltaan vallan ja politiikan näyttämönä. Ruutin teloituksen esimerkillä paikallisen nuorison turmiollisuus saatiin kuriin ja Muhoksen seurakunta sai oikeutuksen irrottaa itsensä Oulun ikeestä. Yhteisöllisessä mielessä Muhoksen teloituspaiikkoihin voidaan kaiken edellä esitetyn turvin liittää monisyisiä merkityksiä. Valitettavasti analyysi näiden paikkojen merkityksestä yksilön näkökulmasta jää toistaiseksi ohueksi, mutta tutkimus paikkojen merkityksestä itse teloitetulle ja tämän lähipiirille voisi syventää näkökantaa mestauspaiikkojen moninaisesta luonteesta. Yksilötasolla voidaan kuitenkin perustellusti kertoa Muhoksen teloituspaiikoista seuraavaa: Pukkisaari ja Teilikangas olivat ennen kaikkea paikkoja, joissa viisi ihmistä, Anna Kaisa Ruut, Paavo Ojala, Pekka Lehtola, Erkki Kärnä ja Mikko Tiikkaja menettivät henkensä kuolemaantuomittuina.

Bibliografia

Arkistoaineistot

Maanmittaushallitus

Maanmittaushallituksen kartat. MH Alue- ja rajakartat. MH MH 154/- -. Charta öfwer Uhleåborgs Län. (Ent. MH 154-155). Kansallisarkisto. <https://astia.narc.fi/uusiastia/kortti_aineisto.html?id=2377069354>

Maanmittaushallituksen kartat. MH Alue- ja rajakartat. MH MH 131/- -. Transport charta öfver Sotkajerfvi och Utajerfvi byars i Muhos Pastorat och Uhleo sokn,...närmast belägne Ågor samt Skog och Utmark på västra sidan om Uhleå Elf. Kansallisarkisto. <https://astia.narc.fi/uusiastia/kortti_aineisto.html?id=2377156378>

Oulun läänin maanmittauskonttorin kanslian arkisto, Kansallisarkisto Oulu

I KARTAT JA PIIRUSTUKSET. Ii Muhoksen kartat. Muhos 10. Kartta Muhoksen rajojen sisällä olevasta Oulu-Paltamo tiestä (1785–1785). Kansallisarkisto.

Oulun pohjoisen voutikunnan ja Kajaanin läänin tuomiokunnan arkisto, Kansallisarkisto Oulu

D VÄLIKÄRÄJÄT. DV Oulun, Hailuodon ja Muhoksen kärjäkunnan välikäräjät. Oulu:29_2. Oulun, Hailuodon ja Muhoksen kärjäkunnan välikäräjät (1773–1773). Kansallisarkisto.

D VÄLIKÄRÄJÄT. DV Oulun, Hailuodon ja Muhoksen kärjäkunnan välikäräjät. Oulu:36_1. Oulun, Hailuodon ja Muhoksen kärjäkunnan välikäräjät (1776–1776). Kansallisarkisto.

Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan arkisto, Kansallisarkisto Oulu

C VÄLIKÄRÄJÄT. CX Oulun ja Hailuodon kärjäkunnan välikäräjät. Oulu:10_2. Oulun ja Hailuodon kärjäkunnan välikäräjät (1757–1758). Kansallisarkisto.

Vaasan hovioikeuden arkisto

D TOISTEET. Di Alistettujen asiain päätöstalot. Di:6. Alistettujen asiain päätöstalot (Pohjanmaan sekä Savon ja Kymenkartanon lääni) (1766–1767). Kansallisarkisto. <https://astia.narc.fi/uusiastia/kortti_aineisto.html?id=1878269560>

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot

Kirjat

Clarke, E. D. 1819. *Travels in Various Countries of Europe, Asia, and Africa. Part The Third. Scandinavia*, Printed for T. Cadell and W. Davies, Strand, London, 1819. <<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00003212>>

Skjöldebrand, A. F. 1801. *Voyage pittoresque au Cap Nord: par A. F. Skjöldebrand ... Premier cahier [-quatrieme cahier]*. A Stockholm: imprimé chez Charles Deleen et J. G. Forsgren, MDCCCI, 1801–1802. <<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00003245>>

Sanomalehdet

Kotiseutu 1.10.1910, no. 20–21.

<<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/917344?page=34>>

Liitto 23.6.1935, no. 141.

<<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2052968?page=8>>

Liitto 3.6.1936, no. 124.

<<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2053286?page=6>>

Liitto 30.5.1937, no. 120.

<<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2053615?page=5>>

Pohjolan työ 27.5.1939, no. 119.

<<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/2079860?page=3>>

Suomalainen 26.6.1903, no. 71.

<<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/699383?page=3>>

Uusi Suometar 22.11.1884, no. 274.

<<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/427134?page=3>>

Verkkoaineistot

Darvill, T. 2021. *The Concise Oxford Dictionary of Archaeology*. Oxford University Press.

<<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780191842788.001.0001/acref-9780191842788>> (luettu 09.10.2022).

Holappa, S. 2014. Pakanalliset Jumina häät - osa 2. Laitasaari.fi. <<http://www.laitasaari.fi/pakanalliset-jumin-haat-osa-2/comment-page-1/>> (luettu 27.2.2023).

- Museovirasto 2019. Kulttuuriympäristön palveluikkuna. <<https://www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.152010035>> (luettu 14.04.2023).
- Oulun seudun yleiskaava 2020. Teemakartta 1. <https://www.ouka.fi/c/document_library/get_file?uuid=ac683c2d-3812-43c8-bd29-283493638ba6&groupId=173371> (luettu 20.10.2022).
- Rijksmuseum, Amsterdam 2010. <<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.495302>> (luettu 24.10.2022).
- SSHY = Suomen sukuhistoriallinen yhdistys Oy:**
 Muhos kuolleet, 1753–1770, IK122. <https://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/muhos/kuolleet_1753-1770_ik122/11.htm> (luettu 03.06.2022).
- Muhos kuolleet, 1771–1780, IK121. <https://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/muhos/kuolleet_1771-1780_ik121/4.htm> (luettu 03.06.2022). <https://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/muhos/kuolleet_1771-1780_ik121/8.htm> (luettu 03.06.2022).
- Muhos, Rippikirja, 1699–1722, IK116, Kuva 72. <SSHY - Muhos, Rippikirja, 1699-1722 - Kuva 72 (sukuhistoria.fi)> (luettu 27.02.2023).
- Utajärvi kuolleet, 1762–1825, IK106. <https://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/utajarvi/kuolleet_1762-1825_ik106/6.htm> (luettu 03.06.2022). <https://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/utajarvi/kuolleet_1762-1825_ik106/31.htm> (luettu 03.06.2022).
- Tieteen termipankki 2023. <<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Uskontotiede:liiminaali>> (luettu 14.4.2023)

Painamattomat lähteet

- Kelola-Mäkeläinen, H. & Laurila, V. 2014. Muhos Teerikangas. Tarkastuskäynti 2014. Raportti. Metsähallitus, metsätalous.
- Kuusisto, M. 2020. Paikka ja paikan merkitys: Iin Illinsaari 1100–1300-luvuilla. Pro gradu -tutkielma. Arkeologia, Humanistinen tiedekunta, Oulun yliopisto.

Tutkimuskirjallisuus

- Anttonen, V. 1999. Elämän kääntöpuolen etnografiaa: kuolema eri uskonnoissa ja kulttuuriperinteessä. E. Kuparinen (toim.) *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa*: 11–37. Julkaisuja 52. Turku: Turun yliopiston historian laitos.
- Anttonen, V. 2010. *Uskontotieteen maastot ja kartat*. Tietolipas 232. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Bergman, M. 2014. Executions in the eighteenth and nineteenth century. Messages, interpretations, and reactions. O. Matikainen & S. Lidman (toim.) *Morality, crime and social control in Europe 1500–1900*: 299–322. *Studia historica* 84. Helsinki: Finnish literature society.
- Björne, L. 1999. Kuolema esivallan toimesta – Kuolemanrangaistuksen historia. E. Kuparinen (toim.) *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa*: 120–140. Julkaisuja 52. Turku: Turun yliopiston historian laitos.
- Clarke, E. D. 2000. *Napapiirin takaa alas pohjanmaalle 1799*. J. Ojala (toim. & suom.) Jyväskylä: Gummerus.
- Coolen, J. 2014. Places of Justice and Awe: The Topography of Gibbets and Gallows in Medieval and Early Modern North-Western and Central Europe. *World Archaeology* 45(5): 762–779. <https://doi.org/10.1080/00438243.2013.871477>
- Eilola, J. & Einonen, P. 2009. Peukalot silkkirovussa. Ruumis ja ruumiinjäsenet noituudessa ja taikuudessa. J. Eilola (toim.) *Makaaberi ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta*: 185–240. Historiallinen arkisto 128. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Fallberg Sundmark, S. 2014. Hyvä elämä, hyvä kuolema. K. Kanerva & M. Lamberg (toim.) *Hyvä elämä keskiajalla*: 35–64. Historiallinen arkisto 140. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Foucault, M. 2000. *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.
- Gittings, C. 2019. Thanatos ja Kleio – Kuolema reformaatioajan Euroopassa. I. Pajari, J. Jalonen, R. Miettinen & K. Kanerva (toim.) *Suomalaisen kuoleman historia*: 31–60. Helsinki: Gaudeamus.
- Gobin, A. 2021. *Picturing punishment. The spectacle and material afterlife of the criminal body in the Dutch Republic*. Toronto: University of Toronto press.

- Gobin, A. 2018. Picturing Liminal Spaces and Bodies: Rituals of Punishment and the Limits of Control at the Gallows Field. *RACAR: Revue d'art Canadienne / Canadian Art Review* 43(1): 7–24.
- Greene, K. & Moore, T. 2010. *Archaeology: An Introduction*. Fifth edition. New York: Routledge.
- Haavio, M. 2018. *Bjarmien vallan kukoistus ja tuho. Historiaa ja runoutta*. 2. uudistettu laitos. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Hagberg, L. 2016. *När döden gästar. Svenska folkse-der och svensk folkro I samband med död och begravning*. Stockholm: Ersatz.
- Herva, V.-P. & Ylimaunu, T. 2014. Coastal Cosmologies: Long-Term Perspectives on the Perception and Understanding of Dynamic Coastal Landscapes in the Northern Baltic Sea Region. *Time and Mind: The Journal of Archaeology, Consciousness and Culture* 7(2): 183–202. <https://doi.org/10.1080/1751696X.2014.891915>
- Huurte, M. & Vahtola, J. 1991. *Oulujokilaakson historia kivikaudelta vuoteen 1865*. Oulu: Oulujokilaakson historiatoimikunta.
- Hyttinen, M. 2021. *Ajan multaamat muistot. Historiallisen arkeologian tutkimus Oulun Pika-saaren pikiruukista, ruukkiyhteisöstä ja maail-mankuvasta 1640-luvulta 1890-luvulle*. Studia archaeologica septentrionalia 7. Rovaniemi: Pohjois- Suomen historiallinen yhdistys.
- Karonen, P. 2009. Kun miekka osuu harhaan. Te-loittajan epäonnistuminen 1660- luvun Tu-russa. J. Eilola (toim.) *Makaaberin ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta*: 241–271. Historiallinen arkisto 128. Helsinki: Suomalai-sen kirjallisuuden seura.
- Kauhanen, R. 2018. *Väärin haudattu sotamies. Kummitustarinoita Suomen taistelukentiltä*. Jyväskylä: Atena kustannus Oy.
- Klementtilä, H. 2004. *Keskiajan pyövelit*. Jyväskylä: Atena.
- Koskivirta, A. 2001. *"Sisäinen vihollinen": Henkiri-kos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeni-nä*. Väitöskirja. Historian laitos, Humanistini-nen tiedekunta, Helsingin yliopisto.
- Koskivirta, A. & Matikainen, O. 2019. Väki-vallan ja valtion uhrin – henkikirosten ja kuoleman-rangaistuksen historiaa. I. Pajari, J. Jalonen, R. Miettinen & K. Kanerva (toim.) *Suomalaisen kuoleman historia*: 208–246. Helsinki: Gaudeamus.
- Kukko-Oja, K. 1991. *Muhoksen Rovastinsaaren ja Kestinsaaren luontoinventointi*. Ympäristöin-situutti.
- Lamberg, M. 2012. *Päätön ritari. Kauhutarinoita keskiajalta*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuus-den seura.
- Lehikoinen, H. 2011. *Katkerä manalan kannu. Kuoleman kulttuurihistoria Suomessa*. Helsinki: Teos.
- Miettinen, R. 2019. Itsemurha varhaismoderni-lta ajalta nykypäivään. I. Pajari, J. Jalonen, R. Miettinen & K. Kanerva (toim.) *Suomalaisen kuoleman historia*: 183–207. Helsinki: Gaudeamus.
- Moilanen, M. 2019. *Suomen pyövelit*. Jyväskylä: Docendo.
- Moilanen, M. 2021. *Kohtalona mestauslava. Kuole-manrangaistus Suomessa 1500–1825*. Jyväskylä: Docendo.
- Moilanen, U., Aalto, I. & Toropainen V. P. 20018. In terra prophana. Kuolemaantuomittujen ja syntisten hautaaminen ja rangaistuspaikkojen arkeologinen potentiaali. *SKAS* 2/2018: 2–19.
- Oravisjärvi, J. 2011. Rikollisten kuolema ja hautaa-minen 1200- luvulta 1800- luvulle. J. Ikäheimo, R. Nurmi & R. Satokangas (toim.) *Harmaata näkyvissä. Kirsti Paavolan juhkakirja*: 285–294. Oulu : Kirsti Paavolan juhkakirjatoimikunta
- Pajari, I., Miettinen, R., & Kanerva, K. 2019. Kuoleman historian ääri- viivoja. I. Pajari, J. Jalonen, R. Miettinen & K. Kanerva (toim.) *Suomalaisen kuoleman historia*: 7–26. Helsinki: Gaudeamus.
- Pentikäinen, J. 1990. *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 530. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Pihlajamäki, H. 2004. *Johdatus varhaismoderniin oikeushistoriaan*. Helsingin yliopiston Oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Rimpiläinen, O. 1971. *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 84. Helsinki: Suomen kirkkohistorian seura.
- Salonen, K. 2009. *Synti ja sovitus, rikos ja rangaistus. Suomalaisten rikkomuksia keskiajalta*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

- Snellman, A. H. 1887. Oulun kihlakunta. Muinaistieteellisiä ja historiallisia lehtiä. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja IX*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Tarlow, S. & Dyndor, Z. 2015. The landscape of the Gibbet. *Landscape History* 36(1): 71–88. <https://doi.org/10.1080/01433768.2015.1044284>
- Toivo, R. M. 1997. Kruunun ja Rahvaan tiet. J. Masonen & T. Haavisto (toim.) *Pohjanmaan kautta. Tiet ja tieliikenne Pohjanmaalla keskiajalta 1990- luvulle*: 123–246. Tiemuseon julkaisuja 15. Vaasa: Tielaitos, Vaasan tiepiiri.
- Vahtola, J. 1986. *Muhoksen seurakunnan historia*. Muhos: Muhoksen seurakunta.
- Van Gennep, A. 1960. *The rites of passage. A classical study of cultural celebrations*. (Vizedom, M. B. & Caffee, G. L., translation). Chicago: The university of Chicago press.
- Vilkuna, K. 1995. *Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous-sääkalenterista enteineen*. 2. painos. Helsinki: Otava.
- Vilkuna, K. H. J. 2019. *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta*. Historiallisia tutkimuksia 229. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Wilson, S. 2000. *The Magical Universe. Everyday Ritual and Magic in Pre-modern Europe*. London: Hambledon & London.
- Ylimaunu, T. 2007. *Aittakylästä kaupungiksi: arkeologinen tutkimus Tornion kaupungistumisesta 18. vuosisadan loppuun mennessä*. Väitöskirja. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- tinsaareksi. Pukkisaaren viereisen talon no. 34 omistajuus on voinut olla vaikuttamassa saaren nimen muodostukseen muutoinkin, sillä on mahdollista, että talo ja saari ovat olleet aiemmin paikallisen Pukki-suvun hallinnassa, mikäli pidetään mielessä aiempi selvitys vanhoista paikallisista sukunimistä ja niiden liittymisestä paikallisten saarten ja alueiden nimenmuodostumiseen. Muhoksen vuoden 1699 rippikirjoista Gestiläbyyn (nykyisen Laitasaaren) kohdalta löytyy Matz Pucci (Matti Pukki) niminen henkilö perheineen. Lisäksi perheeseen on merkittynä yksi palkollinen (SSHY, Muhos, rippikirja, 1699–1722).
- 4 Infotaulu ei määrittele yksityiskohtaisempia lähteitä tiedon takana. On todennäköistä, että tällaista tietoa olisi löydettävissä arkistoja tutkimalla esim. lääninkonttorin tositemerkintöistä, joista löydetään tietoa mm. pyöveleille maksetuista palkkioista (ks. esim. Moilanen 2019 16–17).
- 5 Suomalaisten mestauspaikkojen yhteys esihistoriallisiin kohteisiin, kuten hautapaikkoihin on aihe, joka vaatisi jatkotutkimusta.
- 6 Kirkkoherra Wegeliuksen vuoden 1759 rosvastinkäräjien pöytäkirjaan jättämässä lausunnossa ”jumi-häitä” luonnehditaan vanhaksi, pahaksi tavaksi, jossa ilmeisimmin palvelusväki, kuten nuoret piit ja rengit kokoontuivat tiettyinä päivinä, yön yli, yhteen mm. tanssimaan, syömään, juomaan ja leikkimään. Kustaa Vilkuna kuvailee, kuinka tapaan kuului nuoren parin ns. jumissa makaaminen, jossa täysin pukeutuneet henkilöt lepäsivät vierekkäin käsikaulassa ns. ”joutenmaaten”. Vilkunan mukaan tapa vertautuu modernimpaan, kunnialliseksi katsottuun tapaan, jossa pari kävelee keskenään käsikynkässä (Vilkuna 1995: 262–263).
- 7 Kyseinen kirkko on edelleen Muhoksen seurakunnan kirkko ja se on rakennettu 1630-luvulla (Vahtola 1986: 49).
- 8 Markkinoiden erityisestä luonteesta lue lisää esimerkiksi Ylimaunu (2007: 28).
- 9 Nykykielellä *banlieu* kääntyy ranskasta suomeksi kutakuinkin lähiöksi/esikaupungiksi, mutta Gobinin kirjoituksessa termi on liitetty Arnold Van Gennepin näkemyksiin liminaalisuudesta.

Loppuviitteet

- 1 Verivelkaa voisi kuvata näkemykseksi siitä, että valtiolta rankaisi rikollista, jotta itse Jumalan ei tarvitsisi rangaista koko yhteisöä (ks. esim. Pihlajamäki 2004: 138).
- 2 Koortilana tunnettiin myöhemmin myös Muhoksen pappila (Vahtola 1986: 45), talo no. 34 (ks. kuva 1), joka sijaitisi aivan Pukkisaaren vieressä.
- 3 Pappilan läheinen sijainti ja omistajuuteen liittyvät seikat ovat mahdollisia selityksiä Pukkisaaren nimen muuttumiselle Rovas-

Marisa Kuusisto (FM) on toiminut artikkelin työstämisen aikaan Oulun yliopistossa tutkimusavustajana Suomen Akatemian projektissa: Lapsuus 1500–1900-luvuilla – menneisyyden lapsuuden uudet tutkimusmenetelmät.
marisa.kuusisto@oulu.fi